

Јелена Р. Бајовић¹

Василије С. Стоиљковић²

Јелена М. Јовановић³

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет у Косовској Митровици

Катедра за руски језик и књижевност

ФРАЗЕОЛОГИЈА ЊЕГОШЕВОГ *ШЋЕПАНА МАЛОГ*: СТАЛНИ ЕПИТЕТИ КАО ОДРАЗ ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА (СРПСКО-РУСКЕ ПАРАЛЕЛЕ)

Апстракт: У овом раду разматрају се могућности превођења сталних епитета на сродни словенски језик (са српског на руски) на грађи Његошевог спева Шћепан Мали и руског превода В. Корнилова. Стални епитети су карактеристични за српско народно стваралаштво, одакле их Његош првенствено и преузима у Шћепану Малом. Одређени епитети заступљени у спеву налазе се у процесу фразеологизације, док превод на руски сведочи да је најфреквентнији стални епитет белый свет, и то у случајевима кад је у оригиналу лексема.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, спев Шћепан Мали, фразеологизми, стални епитети, руски преводи.

1. Увод

1.1. Вилхелм фон Хумболт, као претеча идеја савремене лингвокултурологије, у свом богатом опусу бавио се историјским, антрополошким и етнопсихолошким истраживањима народа ради откривања у њима „најчистијег и највишег хуманизма”. Први је предложио идеју формирања упоредне антропологије 1795. године, објаснивши да, „посредством језика можно обозреть самые высшие и глубокие сферы и все многообразие мира”, јер ништа није у

¹j.bajovic@yahoo.com

²vasilije.stoiljkovic@pr.ac.rs

³jelenaj.18@hotmail.com

стању да открије човекове тајне и карактер различитих народа као њихови језици (Gumbol'dt 1984: 6). Пријатељ Гетеа и Шилера, хуманистички идеал му је током читавог живота био – свеобухватни развој како поједница, тако и целог људског рода. Сматрао је да се форма сваког језика налази у нераскидивој вези са духовним склоностима народа, стога „язык есть орган, образующий мысль” (Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken) (Gumbol'dt 1984: 74–75).

Савремени истраживачи се у доброј мери надовезују на Хумболтове идеје, па тако Јежи Бартмињски наводи да је језичка слика света интерпретација стварности садржана у језику као резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности и да она поседује антропоцентричан карактер (Bartminjski 2011: 46).

В. Маслова у свом истраживању посвећеном утемељењу лингвокултурологије као науке такође истиче да је језик најважнији начин формирања и постојања човекових знања о свету. Сва та знања која су фиксирана у језичкој форми представљају оно што се у различитим концепцијама назива „прелазни језички свет” (промежуточный), „језичка репрезентација света”, „језички модел света”, „језичка слика света” (Maslova 2004: 64). У науци се временом усталио последњи термин – језичка слика света.

Дакле, сваки језик поседује своју јединствену слику света и мноштво сегмената који га чине, а познати су носиоцима језика.

Даље Маслова објашњава да се појам слике света (укључујући језичку) ствара путем изучавања човекових представа о свету. Ако су свет – човек и средина у узајамној повезаности, онда је слика света – резултат обраде информације о средини и човеку. Стога представници когнитивне лингвистике оправдано сматрају да концептуални систем, рефлектован кроз језичку слику света, зависи од физичког и културног искуства и у непосредној је вези са њима (Maslova 2004: 64). Како истиче Крјукова, постојаност садржаја концепата утврђена је вишевековним народним искуством (Kriukova 2008: 129).

М. Хајдегер је писао да код речи „слика” мислимо пре свега на рефлектовање нечега, те „слика света, суштина појма не означава слику која приказује свет, већ свет схваћен као слика” (цит. по Maslova 2004: 64). За разлику од античких и средњовековних погледа, где се на свет гледа као на слику, с новим веком променио се положај човека и човек је постао „субјект”, док се свет јасније издвојио као „објект” који је сада могао да посматра и ствара представе о њему. Најважније што се с остварењем човека као субјекта догодило јесте то што је човек постао мерило свих ствари, и што се, према Хајдегеровим речима, човек утемељује као „меродаван за сва мерила помоћу којих ће одмеравати шта ће

моћи важити као извесно (као истинито, као постојеће)” (цит. по Mršević Radović 2014: V).

1.2. Један од основних сегмената језичке слике света свакога народа јесте фразеолошки фонд језика, као најупечатљивији одраз вишевековног наслојавања конотација и асоцијација. Одавно се на фразеологију гледа као на један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света, пише Д. Мршевић Радовић (2014: V).

У фразеолошком жанру сталних епитета, који су предмет анализе у овом раду с транслатолошког аспекта, језичка слика света испољава се визуелно, као реална и као симболичка слика. Рад је посвећен анализи сталних епитета као фразеолошког жанра одраженог у Његошевој језичкој слици света, те њихових превода на руски језик. Анализирајући Његошев спев *Шћепан Мали* Р. Маројевић издаваја четири слоја фразеолошких жанрова, и то: синтагматске жанрове (стални епитети, устаљена поређења, идиоми), реченичне (пословице, изреке, (верске) узречице), оптаивне (заклетве, клетве, благослови, опраштања, добродошлице и здравице, апотеозе и благодарења, квалификативи), те групу фразеолошких фигура (хендиадис, перифраза, таутолошки изрази и суперлативни изрази) (Marojević 2020: 69).

У нашем раду стални епитети се разматрају као фразеолошке јединице,⁴ јер придев и именица у њиховом саставу чине јединствен појам, и као такве их Његош преузима из српске народне традиције. О сталним епитетима као фразеолошком жанру види рад Реі̇ānoviĉ 2008, о устаљеним поређењима рад Реі̇ānoviĉ 2007, а о фразеолошким проблемима превођења рад Maroeviĉ 1983, који су значајни и за наше истраживање.

2. Стални епитети као фразеолошки жанр

2.1. Још у XIX веку велики руски лингвиста А. Потербња наглашавао је да „точка зренија синтаксическая, с которой под эпитетом разумеют только прилагательное определительное, удерживаемое в пиитике и риторике, вносит в эти учения чуждую им категорию. С точки зренија пиитической к эпитетам следует отнести всякие парные сочетания слов, изображающие вещи, качества, действия их признакам” (Potebniā 2003: 185). У народној поезији посебно, додали бисмо. Дакле, стални епитети укључују не само „а) прилагателне определителне, но и б) существителне аппозитивне” (Исто).

⁴Р. Маројевић их уз устаљена поређења и идиоме назива „правим фразеологизмима” (Marojević 2020: 70).

2.2. А. Пејановић у књизи посвећеној фразеологији *Горског вијенца* наводи да „фразеолошки статус сталних епитета потврђују двочланост, идиоматичност, сликовитост и експресивност” (Рејановић 2010: 11) и додаје – „из наведених примјера могло би се закључити да, докле год једна компонента израза чува своје денотативно значење (најчешће је то именица), а друга има изблиједјело или помјерено значење, израз остаје у групи сталних епитета. Онда кад се придјев десемантизује, а именица изгуби своје денотативно значење, читав израз се напуни новом семантиком и стални епитет прелази, транспонује се у другу врсту фразеолошких јединица – идиом” (Рејановић 2010: 24).

3. Стални епитети као транслатолошки изазов

3.1. Ексерпцијом грађе у *Шћепану Малом* дошли смо до закључка да су најзаступљенији они стални епитети који садрже компоненту *бијели*, углавном у иницијалној позицији. Разврстали смо их у три категорије: 1) примери у којима су у оба језика употребљени стални епитети с компонентом *бијели* (најчешће је то *свијет/свет*); 2) примери у којима је у српском стални епитет, а у преводу на руски слободан спој речи; и 3) примери у којима је преводилац на руски употребио стални епитет за лексему или слободан спој речи у српском језику.

Фразеолошки речник у редакцији Антице Менац у одредници наводи *белый (божий) свет* (RHSFR II 1979: 385), тј. у словенском цивилизацијском моделу и културолошком коду, превасходно православног хришћанина, *бели свет* је – све оно што је Господ Бог створио.

У речнику *Руска фразеологија* (RF 2005: 626), *белый свет* је семантизован као „Земља са свиме што на њој постоји, свет, универзум”. Даље следи етимологија: изворно значење овог споја је „јако дневно светло” и прецизира се да је реч *свет* код Словена још од најстаријих времена имала и просторно значење – „свет који нас окружује, универзум”. Касније је дато значење добила цела синтагма. Аутори наводе да је другачијем тумачењу допринело супротстављање „овога” света, тј. светлог, сунчаног света живих, „ономе” свету – тамном царству мртвих (RF 2005: 626).

3.1.1. У корпусу спева издвојена су два примера у којима и Његош и преводилац на руски користе стални епитет, у оригиналу су то: *свијет бијели* и *бијела свјетина*. Интересантно је да се у оба наведена примера стални епитет у једном од језика налази у инверзији – у српском је *свијету бијеломе*, а руском преводу – *белом свете*, док се за превод српског епитета *бијелу свјетину* преводилац у руском одлучио за инверзију – *свете белом*:

Куд би више бруке и погрде
на *свијету бијело*ме било [ШМ 1235–1236]

Что же, не отыскать на *белом свете*
большого позора или срама, [ССМ с. 209]

него имам очи за гледање:
свијећа ми ј' бож'ја пред очима
те разбирам *бијелу свјетину*
и не држим црно за бијело. [ШМ 1455–1458]

но глаза мне даны, чтобы видеть;
светит божья свеча перед глазами,
чтоб ясно видел на *свете белом*
и черное не почитал белым. [ССМ с. 217]

Као занимљивост се може навести и то да Његош у свом претходном историјском спеву – *Горском вијенцу*, *бијели свијет* користи само једном (и то у инверзији), па истраживач фразеологије спева А. Пејановић наводи да је израз „прешао у идиом с обзиром на то да ниједна од његових компоненти, ни придјев *бијели*, ни именица *свијет*, не чувају своје примарно лексичко значење, већ читав израз има ново значење ‘далеки, непознати, туђи свијет, туђина’. У овом случају имамо примјер фразеолошке транспозиције” (Рејановић 2010: 16).

У *Шћепану Малом* је овај стални епитет заступљенији: примери, како у српском тако и у руском, то и потврђују.

3.1.2. Другу групу примера чине они у којима је стални епитет у српском језику на руски преведен слободним спојем речи. Ту се, такође, налазе примери код којих је једна од компоненти придев *бијели*. Целокупно српско народно стваралаштво проткано је епитетима *бијели град*, *бијела кула*, *бијела вила* итд.; веома често се град наводи као *бијели* (као што је Скадар у нашој грађи) или након назива града следи *града бијела/бијелога*.

Навели смо да у историјско-етимолошком речнику *Руска фразеологија* стоји да је у формирању израза *белый свет* значајну улогу имала позитивна симболика беле боје у руском језику. Са тачке гледишта староруске естетике, бело лице, беле руке и бело тело неизоставан су услов људске лепоте. У средњем веку су велики кнежеви носили беле одоре. Таква симболичка обојеност представља најстарије супротстављање боја: *бело* (позитивно) – *црно* (негативно) (RF 2005: 626).

Међутим, у преводу на руски језик ове групе примера наведени епитет је изостављен (као у првом случају) или се изрази у руском поимају као слободне везе речи (у друга два случаја).

Није уобичајено да се за своје руке каже *бијеле руке*, те претпостављамо да је у наредној реплици Његош употребио овај епитет да би допринео контрасту са тамновањем и „клетим ропством”. Патријарх пећки Василије Јовановић Бркић описује своје вишемесечну робију на Кипру и говори:

кад ми *бјеле* развезаше *руке* –
сви ми нокти с рука попадаше. [ШМ 499–500]

Рекли смо да у руском језику постоји израз *белые руки*, међутим, преводилац га оправдано није употребио на овом месту, јер не поседује значење које би за читаоца било разумљиво и прихватљиво у широком контексту:

Когда же развязали мне руки,
на руках моих ногтей не стало. [ССМ с. 178]

Превод наредне две реплике показује да се у одређеним случајевима мора сачувати поетика оригиналног текста, која у другом језику не поседује ту ширину значења и асоцијација, али је немогуће нечим заменити а да се не искриви значење. Стога, српски стални епитет *Скадра бијела* на руски је преведен као *белого Скадара*, које такође није уобичајено за руску народну поезију и не поседује конотације као у српском језику. *Бијела црква* је у српском стални епитет, руски читалац би могао разумети да се ради о цркви беле боје.

баш са пашом од *Скадра бијела*
и силнијем пашом-Караманом – [ШМ 700–701]

из белого Скадара и с грозным
пашою Караманом – все трое [ССМ с. 185]

јесу ли их Турци погубили
и *бијелу цркву* разурили. [ШМ 527–528]

может быть, их всех убили турки
и разрушили белую церковь. [ССМ с. 179]

3.1.3. Најмногобројнији примери у нашем корпусу јесу они у којима је само у руском језику употребљен стални епитет. Стога можемо рећи да је спроведено истраживање показало да је једна од особина поетског Корниловљевог превода на руски – употреба сталног епитета *белый свет* у руском на местима где се у српском налази само лексема *свијет*.

кумимо вас од неба до земље,
па унакрст земље и *свијета* –
кажите нам бистро и лијепо: [ШМ 162–164]

заклинаем вас землей и небом,
всей землей и всем *белым светом*,
отвечайте ясно и разумно [ССМ с. 166]

Наредни пример је посебно илустративан у преводилачком смислу, јер Његош у суседним стиховима понавља у *свијету*, па је оправдано што и преводилац на руски понавља стални епитет *на белом свете*, тј. у оба случаја има исто преводилачко решење:

Зар већ нейма гора у *свијету*,
но су саме горе црногорске?
Е да знадеш болан калуђере
колико је гора у *свијету*,
ал пред јачим тресе их грозница. [ШМ 1528–1532]

Неужто нет на всем *белом свете*
никаких гор, кроме черногорских?
Так запомни, монах нечестивый,
много гор на этом *белом свете*
перед сильным тряслись в лихорадке. [ССМ с. 220]

Следеће преводилачко решење може се сматрати веома успешним, јер Корнилов Његошев стих:

да му кола у глиб не падоше,
већ би *свијет* црњи пака био. [ШМ 2734–2735]

преводи:

не отвернись от турка удача,
стал бы *белый свет* наш черным адом. [ССМ с. 271],

чиме се наглашава контраст, тј. у руском језику контрастирају се *бели свет* и *црни пакао*. Наводимо, такође, и Његошеву паралелу у стиховима 1461–1462, где беглер-бег пита:

А може ли ђаво са дно пакла
црњи бити него Црногорци?

Наводимо и последњи пример из ове групе у коме је лексема *свијет* преведена на руски језик сталним епитетом *белый свет*:

Још се није у свијет рађао
цар јевтин'ји никад од Шћепана: [ШМ 3206–3207]

Белый свет ни разу не видывал,
чтобы царь обходился так дешево; [ССМ с. 290]

3.2. Маслова сматра да белина симболише лепоту, *белый* се налази у истом низу као и *ярый, яркий*, који потичу од имена бога светлости и ватре у словенској митологији – Јарила. По сродству са светлошћу (*злато* и *горети*), бела боја би требало да има иста значења као и светлост. Све у вези са сунцем, светлошћу, усваја се као позитивно, лепо (Maslova 2004: 106–107). У изворима Јарило је – бог рата, пролећне вегетације и плодности, бог сунца, одевен у бело. Сматра се борцем за правду, мир и слогу међу људима.

Наредни пример из Његошевог пева сведочи да је стални епитет са компонентом *јарко* у српском, на руски језик пренет пуним еквивалентом:

Господаре, наше *сунце јарко*: [ШМ 478]

Государь, *солнце наше јаркое*, [ССМ с. 177]

Досадашња истраживања показују да се, без обзира на сродност језичких средстава која се користе у епској поезији словенских народа, стални епитети ретко подударају, карактеристична је употреба еквивалената углавном у блиско-сродним језицима. Стога је гореневедени пример драгоцен, нарочито када се узме у обзир да у целокупном корпусу *Шћепана Малог* и Корниловљевог превода има веома мало таквих примера. А упечатљивије је и због тога што је реч о обраћању Господару, са поштовањем.

3.3. Следћи пример из Његошевог пева – *Пећ питома* за носиоца српског језичког осећања, тј. изворног говорника, носи више конотација и емоција. За предео у околини Пећи се иначе говори да је питом, међутим, овај фразеологизам садржи и друга значења – Пећка патријаршија је више од три столећа била срце српског православља и има посебно место у културном коду.

Корнилов је за руски превод нашао задовољавајуће решење које, иако не може да пренесе сву пуноћу израза и представе које носи у српском, заиста јесте „прекрасна”:

наш патрика из *Пећи питоме* [ШМ 58]

патриарх наш из Печи прекрасной [ССМ с. 162]

3.4. Одлика целокупног Његошевог стваралаштва јесте значајно коришћење русизама и црквенославенизма (о утицају руског језика у *Шћепану Малом* види у Његош 2020: 628–633). Наредни пример садржи две лексеме које се

могу посматрати као семантички русизми, али и као архаизми; Корнилов их је, наравно, задржао у преводу:

љубимо ли *свободу јуначку*. [ШМ 2999]

любим ли свободу геройскую. [ССМ с. 281]

У ранијим издањима, па и у оном којим су се руски преводац и редактор превода служили, именица је са савременом српском фонетиком (ак. *слободу).

3.5. Наредни пример (*на ноге лагане*) у овом контексту је позив на покрет, преведен је дословно – *на легкије ноге*, који у руском нити је фразеологизам, нити има сликовитост. Претпостављамо да се преводац одлучио за ово решење да би задржао глагол и да не би трансформисао комплетан стих:

нек' устаје на *ноге лагане*, [ШМ 794]

тотчас встанут на *легкије ноге*, [ССМ с. 188]

За Његошев идиолект карактеристична је употреба сталних епитета у изворном облику (о томе сведочи претходни пример и фразеологизам *на ноге лагане*), стога се наредни пример може сматрати преузетим из јуначких народних песама, где се употребљава са аористом (скочи) *на ноге јуначке*. И у преводу је дат са истим глаголом – *устајати*, али у себи не садржи само позив (то би биле само ноге *лагане*), већ и поруку проткану храброшћу и слободољубљем (на ноге *јуначке*):

ко се годе су три прста крсти

да устаје на *ноге јуначке*, [ШМ 2655–2656]

пусть все, кто крестится троеперстно,

поднимутся на *борьбу смертнью*, [ССМ с. 269]

Корнилов се на руском одлучио за синтагму *на борьбу смертнью*, која се може сматрати произвољном, али у смислу борбе за срушене олтане и храмове, да би се поново чула вера православна – може бити и прихватљиво решење, у ширем контексту реплике успешно реализовано.

3.6. За примере следећег типа Р. Маројевић (2020: 70) каже да се стални епитет актуализује ако се употреби облик неодређеног вида:

и к зелену Виру црмничкоме, [ШМ 799]

и к зеленому Виру црмничкому; [ССМ с. 189]

с Чева равна и с зелена Вира. [ШМ 929]

ровное Чево и Вир зеленый. [ССМ с. 197]

Превод на руски је дослован, међутим, у овом случају се такође може сматрати адекватним зато што садржи топоним (Вир је савремени Вирпазар) уз који мора стајати придев. А то захтева и структура стиха.

Наредна синтагма именице с описним придевом одређеног вида *зелене траве* у Његошевом стиху:

дароват им црвене бињише
од врх главе до *зелене траве*. [ШМ 976–977]

на руски језик преведена је на следећи начин:

красными плащами их покрою
с головы аж до травы длиною. [ССМ с. 198]

У руском језику постоји фразеологизам *с головы до ног*, као и српски *од главе до пете*, али се и у преводу чува Његошев окационализам, који говори да дарови неће бити до ногу или пета, већ до саме траве. А свакако је и леонинска рима (римује се први и други полустих) захтевала употребу фразеологизма *до зелене траве* у наведеном стиху (уп. изреку не липши магарче до зелене траве). У преводу је остварена женска рима која повезује два наведена стиха.

3.7. Компоненту *ломну Гору Црну* Његошевог фразеологизма из стиха:

да покори *ломну Гору Црну* [ШМ 1505]

праћеног инверзијом *Гору Црну* (условљеном задовољењу квантитативне клаузуле – дугим акцентом на деветом слогу) Корнилов је у преводу на руски изоставио, док инверзија свакако није могућа јер би се изгубио смисао и вредност географског појма. Превод гласи:

покорила чтоб Черную Гору – [ССМ с. 219]

3.8. Наредни пример из Његошевог дела веома је занимљив, јер у суседним стиховима садржи редупликацију топонима *Зета*:

у широку Зету увалили –
сву су *равну Зету* похарали, [ШМ 2077–2078]
и ворвались в Зету просторную,
и *Зету равную* разграбили, [ССМ с. 243–244].

Р. Маројевић наводи да „од два придјева уз именицу (ак.) *Зету* у стиховима: у широку Зету увалили – / сву су равну Зету похарали, [ШМ 2077–2078] стални епитет је само синтагма с придјевским обликом *равну*, у 2078. стиху, док се изразом *широка Зета*, у 2077. стиху, назива доњи дио некада јединствене области, од уливања Мораче у Зету па до Блата, тј. до Скадарског језера. У

савременом језику перцепција је промијењена: заједнички ток се зове *Морача*, а *Зета земља* је само с лијеве стране заједничког тока” (Магојевић 2020: 70).

Преводилац је инверзијом *равну Зету – Зету равнуну* допринео успешној поетској структури наведеног стиха на руском језику.

3.9. У следећем стиховима кнез Долгоруков љутито се обраћа народу који штити лажнога цара Шћепана:

сад одмаха њега изведите,
сад одмаха њега стријељајте
на сред *равна поља* Цетињскога! [ШМ 2933–2934]

Његош и овде користи редупликацију (у овом случају прилога), коју Корнилов у преводу задржава, те је део реплике пренет на следећи начин:

и убейте его немедленно,
расстреляйте его немедленно
среди ровного поля цетинского! [ССМ с. 278]

3.10. Следећи су стихови са сталним епитетом *сунце сјајно*:

Благо нама, наше *сунце сјајно*,
кад те срећа [к] нама донијела – [ШМ 310–311]

Благо нам, *солнце* наше *светлое*,
что тебя привела к нам удача! [ССМ с. 171]

Превод на руски је *солнце светлое*, епитет заступљен у руском народном стваралаштву почев од *Слова о полку Игореве*, епа који описује неуспешан војни поход кнеза Игора 1185. године. Дакле, наведени стални епитет спада у један од најстабилнијих и у широј перцепцији може представљати еквивалент јер – сјајно сунце и јесте светло сунце. О преводу квалификатива *благо нама* види у раду Вајовић 2020.

3.11. Наредни пример из Његошевог спева такође садржи стални епитет који се понавља у два суседна стиха:

Кренули смо из Стамбола града;
тек прођосмо *широку Једрену*,
с ове стране *широке Једрене*
свуд бијаху развити барјаци, [ШМ 691–694]

Вышли мы из города Стамбула;
как прошли *Эдирне широкое*,
и сразу за *Эдирне широким*
повсюду знамена развеваются, [ССМ с. 185]

Ми сматрамо да Његош наведени израз употребљава као стални епитет у процесу фразеологизације (која се, по свој прилици, није остварила због удаљености Једрена од Црне Горе и, самим тим, мање употребљивости), ре-дупликација у следећем стиху индиректно то потврђује. Једрене је *широко* не географски, већ историјски и цивилизацијски, за турски живаљ.

О историјском значају Једрена говори и следеће – налази се на реци Марици, данас на граници са Грчком, 20 км од границе са Бугарском. Османлије су га освојиле 1362. године, до 1453. је био престоница Османске државе, а током ратова XVI–XVIII века основно место окупљања османске војске.

3.12. Наредни пример је сегмент живописног разговора који воде два речита Његошева јунака – игуман Теодосија Мркојевић и беглер-бег румелијски. Беглер-бег веру назива црном (и то је стални епитет као Његошев околионализам), на шта му Теодосија Мркојевић одговара да је: смијешна вјера у јачега [ШМ 1412], а беглер-бег ће на то: вјеруј вјери која се не ломи, која земљу с небесима веже [ШМ 1415–1416].

Дакле, црна вера, тј. она од које неће бити неке користи, на руски језик је преведена:

Де тако ти твоје *црне вјере*,
ништа немој околишат тако, [ШМ 1407–1408]

Да сгинет *вера* твоя *черная*,
не ходи ты вокруг да около, [ССМ с. 215]

Иако овај израз није карактеристичан за народну књижевност, а знамо да управо она представља Његошево фразеолошко полазиште, ми га укључујемо у сталне епитете у српском језику због сликовитости коју носи, као и других синтагми с компонентом *црни* које се у језику користе и врло су упечатљиве, те их је тешко превести на страни језик: црни сине, црна друго, каква црна... итд. У преводу на руски тај лингвокултуролошки елеменат се губи, па је *черная вера* – тамна, мрачна.

3.13. Наведено је да Његош у свом песничком опусу често користи русизме, као и црквенославенизме, које углавном и преузима руским посредништвом. Један од русизама је и *пот* – „зној” из следећег стиха:

хитајући што се брже може –
него и то с *потом крвавијем*. [ШМ 1500–1501]

Превод на руски језик целог стиха веома је успешан, и са поетске и са пре-водиљачке стране:

торопясь поскорее убраться,
пот кровавый при том проливая. [ССМ с. 219]

3.14. Наредни пример *соколово гњ'јездо* у значењу „јуначко гнездо” на руски језик добро је преведен, изразу је дат архаичан облик:

што поводом мојијем срећнијем
алмаз се је најљепши придао
у вијенцу *соколова гњ'јзда* – [ШМ 1870–1872]
что это я дал счастливый повод
увенчать еще одним алмазом
ваше *гнездовье соколиное*. [ССМ с. 235]

Додајемо да и у овом случају Његош користи именицу *алмаз* – „дијамант”, вероватно као русизам.

3.15. У преводу стихова на руски језик:

па поздрављам све редом главаре,
све лавове и горске вукове. [ШМ 2063–2064]
а еще главарей поздравляю,
наших *горных львов* и *волков горных*; [ССМ с. 243]

Корнилов два пута користи исти придев, али у другом случају је у инверзији, што представља одлично преводачко и поетско решење.

3.16. Наредни пример:

благо вама, *сиви соколови*,
соколови црногорски момци: [ШМ 2490–2491]

разматран је у другом раду, где смо навели да га А. Пејановић на материјалу *Горског вијенца* даје као пример фразеолошке транспозиције, те да је читав израз добио ново значење и прешао у идиом са значењем „храбар човек”, у једном случају „храбра жена” (Рејановић 2010: 19) и додали да је „у руском језику, осим *сизый сокол*, веома заступљен и стални епитет *сизый орел* ‘сури орао’, првенствено у народној поезији и фолклору. Посведочен је у делима од *Слова о полку Игореве* (псковска варијанта *шизый орел*) до савремених, рецимо у познатој песми са мотивима II светског рата *Катюша*” (Вајовић 2020).

Дошли смо до закључка да је у преводу двостиха као поетске целине:

слава всем вам, сизые соколы,
соколы, молоды черногорцы, [ССМ, с. 261]

преводац веома успешно пренео стих на руски језик, „те имамо облик *слава вам*, затим сажети облик придева *молоды* (савремени руски језик га у наведе-

Фразеологија Његошевог Шћепана Малог:
стални епитети као одраз језичке слике света (српско-руске паралеле)

ном случају не чува осим у поезији у поступку архаизације), који са именицом *черногорци* стоји у инверзији у односу на оригинални Његошев стих, чиме се наглашава осећај узвишености, храбрости и родољубља” (Вајовић 2020).

3.17. Његош у *Шћепану Малом* често користи сталне епитете са компонентом *честити* у следећим облицима: *честити валису*, *честити везире*, *честити принципе* и *честити девет* (дакле, углавном приликом обраћања са поштовањем). Корнилов има сјајна преводачка решења – лексему *достопочтенный* валис/визирь/князь, у појединачним случајевима *почтенный* князь/султан и *славный* валис, које се уклапају и стилски и у тип говора. Сматрамо да би у наредном стиху и семантички и поетски више одговарао овај последњи атрибут (дат.) *славному*, али се преводац одлучио за присвојну заменицу (дат.) *нашему*:

и да њега ал његову главу
честитоме спремимо *девету*. [ШМ 3813–3814]

и чтоб голову либо живого
нашему султану отправили. [ССМ с. 314]

Као напомену у вези с примером из претходног стиха, можемо навести да је одлика Корниловљевог превода употреба крњег везника (заменичког порекла) *чтоб* уместо *чтобы* (и то не због броја слогова јер изосилабизам не карактерише превод) у великом броју случајева, у шта смо се уверили на истраживаном корпусу.

У наредном стиху после стихова које смо горе навели посведочен је израз са истом коренском морфемом у првој компоненти – *честито пролеће*. У савременом језику (навешћемо израз у контексту – нисмо имали *честито пролеће*) значио би да су временске прилике биле такве да пролећа као и да није било. Овде је, међутим, облик *честито* прилог, а не придев, те лексема и није компонента сталног епитета, док је преводац израз разумео као стални епитет, па се одлучио за решење *весна светлая*:

Тек што дође честито пролеће,
војска ће се одмаха дигнути. [ШМ 3815–3816]

Как приблизится весна *светлая*,
мы со всем своим войском выступим. [ССМ с. 314]

4. Закључак

4.1. У претходним радовима посвећеним анализи фразеолошког фонда Његошевог спева *Шћепан Мали* и Корниловшевог превода дошло се до закључка да је језик и стил највећег српског песника готово немогуће у потпуности пренети на стране језике, па и на руски. Дело одликују богат, архаичан и сликовит језик, проткан мноштвом асоцијација, дијалектизама и алузија познатих савременицима, те стваралачки дах који се огледа у репликама главних јунака.

Његош изузетно добро познаје турцизме и оријентализме (невероватан је број употребљен у спеву!), обичаје и историјске прилике. Међутим, „руски се налазио под утицајем других туркијских језика и позајмљенице из турског читаоцу нити су блиске, нити познате” (Вајовић 2020), стога је већина тих лексема на руски језик пренета неутралном лексиком.

4.2. Његош богато користи и фразеологизме заступљене у народном епосу, преузима их у готовом облику и ретко трансформише.

Врло је занимљив превод сталних епитета као фразеолошког жанра на руски језик. Истраживање је показало да је свега неколико примера могуће превести сталним епитетом (еквивалентом или аналогом), те да је најмногобројнија група примера у којима преводилац на руски В. Корнилов српске лексеме преводи фразеологизмом, сталним епитетом *белый свет*.

Анализирани корпус посведочио је да се у већини примера у преводу задржава изворни облик сталног епитета који у руском представља слободан спој речи (придева и именице), док се у некима преводилац одлучује за изостављање придевске компоненте. У оба језика је заступљена инверзија као одлика поетског стила.

Извори

1. ССМ: *Самозванец Степан Малый*. Перевод В. Корнилова. – У књ.: Петр Његош, *Горњий венец. Самозванец Степан Малый*. Перевод с сербскохорватског под редакцией О. Кутасовой. Москва: Художественная литература, 1988.
2. ШМ: *Шћепан Мали*. – У књ.: Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.

Литература

1. Бајовић, Јелена (2018), „Фразеологизми између лексема и синтагми (у руско-српској контактної зони)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 48/1, Београд, 303–312.
2. Бајовић, Јелена (2020), „Фразеологија Његошевог Шћепана Малог у словенском контексту (прилог питању о превођењу непреводивог)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 50, Београд (у штампи).
3. Бартмињски, Јежи (2011), *Језик – слика – свет: Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.
4. Гумбольдт фон, Вилгелм (1984), *Избранные труды по языкознанию*, Москва: Прогресс.
5. Крюкова, Г. А. (2008), „Концепт. Определение объема содержания понятия”, *Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена*, № 10(59), С-Пб, 128–135.
6. Мароевич, Радмило (1983), „Проблемы перевода фразеологизмов на родственный славянский язык”, *Тетради переводчика*, Москва, 20, 49–57.
7. Маројевић, Радмило (2020), „Фразеолошки жанрови у Шћепану Малом”, *Српски језик*, XXV, 69–88.
8. Маслова, Валентина Авраамовна (2004), *Лингвокултурологија*, Москва: Академия.
9. Мршевић Радовић, Драгана (2014), *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
10. Петар II Петровић-Његош (2020), *Шћепан Мали*, Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
11. Пејановић, Ана (2010), *Фразеологија Горског вијенца*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
12. Пеянович, Анна (2007), „Устойчивые сравнения как переводческая проблема”, *Материалы XXXVI Международной филологической конференции*. Вып. 19: *Фразеология в тексте и словаре*. 12–17 марта 2007 г., Санкт-Петербург, 109–115.
13. Пеянович, Анна (2008), „Постоянные эпитеты как этнокультурные маркеры и их фразеологическая транспозиция (теоретический и переводческий аспекты)”, *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*, Москва, № 6, 89–98.
14. Потенбня, Александр Афанасьевич (2003), *Теоретическая поэтика: Учебное пособие. Для студентов филологических факультетов высших учебных заведений. Второе издание, исправленное*. Санкт-Петербург: СПбГУ, Москва: Academia.
15. РХСФР II, *Rusko brvatski ili srpski frazeološki rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 1979.
16. РФ, *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, под редакцией В. М. Мокиенко, Москва: Астрель, Аст, Люкс, 2005.

Jelena R. Bajović
Vasilije S. Stoiljković
Jelena M. Jovanović
University of Priština
Faculty of Philosophy in Kosovska Mitrovica
Department of Russian Language and Literature

THE PHRASEOLOGY OF NJEGOŠ'S *STEPHEN THE
LITTLE*: PERMANENT EPITHETS AS A REFLECTION OF
THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD (SERBIAN-
RUSSIAN PARALLELS)

Summary

This study deals with the possibilities of translating permanent epithets into a related Slavic language (from Serbian into Russian) on the material of Njegoš's poem *Stephen the Little* and the Russian translation of V. Kornilov. Permanent epithets are characteristic of Serbian folk literature from where Njegoš primarily takes them over in *Stephen the Little*. Certain epithets represented in the poem are in the process of phraseologising while the translation into Russian testifies that the most frequent permanent epithet is in *белый свет* (*the world*) in cases when it is a lexeme in the original text. ► **Key words:** Petar II Petrović-Njegoš, poem *Stephen the Little*, phraseologisms, permanent epithets, Russian translations.

References

1. Bajović, Jelena (2018), „Frazeologizmi između leksema i sintagmi (u rusko-srpskoj kontaktnoj zoni)”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 48/1, Beograd, 303–312.
2. Bajović, Jelena (2020), „Frazeologija Njegoševog *Šćepana Malog* u slovenskom kontekstu (prilog pitanju o prevodenju neprevodivog)”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 50, Beograd (u štampi).
3. Bartminjski, Ježi (2011), *Jezik – slika – svet: Etnolingvističke studije*, Beograd: SlovoSlavia.
4. Gumbol'dt fon, Vilgel'm (1984), *Izbrannye trudy po iazykoznaniiu*, Moskva: Progress.
5. Kriūkova, G. A. (2008), „Kontsept. Opredelenie ob'ema sodержaniiâ poniâtiâ”, *Izv. Ros. gos. ped. un-ta im. A.I. Gertsēna*, № 10(59), S-Pb, 128–135.
6. Maroevich, Radmilo (1983), „Problemy perevoda frazeologizmov na rodstvennyĭ slaviânskĭĭ iâzyk”, *Tetradĭ perevodchĭka*, Moskva, 20, 49–57.
7. Marojević, Radmilo (2020), „Frazeološki žanrovi u *Šćepanu Malom*”, *Srpski jezik*, XXV, 69–88.

Фразеологија Његошевог Шћепана Малог:
стални епитети као одраз језичке слике света (српско-руске паралеле)

8. Maslova, Valentina Avraamovna (2004), *Lingvokul'turologiia*, Moskva: Akademiia.
9. Mršević Radović, Dragana (2014), *Frazeologija i nacionalna kultura*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
10. Petar II Petrović-Njegoš (2020), *Šćepan Mali*, Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević, Podgorica: CID – Cetinje: Narodni muzej Crne Gore.
11. Pejanović, Ana (2010), *Frazeologija Gorskog vijenca*, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
12. Peiānovich, Anna (2007), „Ustoichivye sravneniia kak perevodcheskaia problema”, *Materialy XXXVI Mezhdunarodnoi filologicheskoi konferentsii*. Vyp. 19: *Frazeologii v tekste i slovare*. 12–17 marta 2007 g., Sankt-Peterburg, 109–115.
13. Peiānovich, Anna (2008), „Postoiānyie ēpitety kak ētnokul'turnye markery i ikh frazeologicheskaiā transpozitsiia (teoreticheskii i perevodcheskii aspekty)”, *Nauchnye doklady vysshei shkoly. Filologicheskije nauki*, Moskva, № 6, 89–98.
14. Potebniā, Aleksandr Afanasevich (2003), *Teoreticheskaiā poētika: Uchebnoe posobie. Dlia studentov filologicheskikh fakul'tetov vysshikh uchebnykh zavedeniī. Vtoroe izdanie, ispravlennoe*. Sankt-Peterburg: SPbGU, Moskva: Academia.
15. RHSFR II, *Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 1979.
16. RF, *Russkaiā frazeologiiā. Istoriko-ētimologicheskii slovar'*, pod redaktsiē V. M. Mokienko, Moskva: Astrel', Ast, Liūks, 2005.

Преузето: 5. 4. 2021.
Прихваћено: 18. 5. 2021.